

## ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ವಿಶೇಷತೆ ಮತ್ತು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆ ಕುರಿತ ಸ್ಥೂಲನೋಟ

ಡಾ.ಎಂ.ರಾಚಪ್ಪಾಜಿ.<sup>1</sup>

ವಿಹಾರವು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆರಂಭಿಕ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ತೆರೆದ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ನ್ಯಾಯಾಲಯವಾಗಿತ್ತು. ವಿಹಾರದಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಹುದಾದ ಮಾರ್ಗವು ತೆರೆದ ಕೋಶಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾಗಿ, ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಂಸಾರ ಸುಖಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಮಾನವನ ಬದುಕಿನಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊರಬಂದಿರುವಂತಹ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಮಹಿಳೆಯರು ಭಿಕ್ಷು ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷುಣಿಯರಾಗಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಾಸಿಸುವ ತಾಣವು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವಾಗಿದೆ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ವಾರ್ಷಿಕ ಭಾರತೀಯ ಮಾನ್ಯನ್ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಲೆದಾಡುವ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷುಣಿಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿನ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಭಾರತೀಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾಲಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿನ ಮಧ್ಯಮ ಮಾರ್ಗದ ಉದಾತ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದಂತಹ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಸರಿಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ ಒಂದನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ನಾಸಿಕ್ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿನ ಕನ್ಹಾ ಗುಹೆ ವಿಹಾರವು ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯದಾಗಿದೆ. 5ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುಹೆಯ ಸಂಖ್ಯೆ 4ರಲ್ಲಿ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಪ್ರತಿಮೆಯೊಂದಿಗೆ ಮಂದಿರದ ಮಧ್ಯದ ಕೋಶದಲ್ಲಿದೆ. ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ವಿಹಾರ ಸಂಬಂಧಿತ ಸಭಾಂಗಣವೂ ಭಾರತದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೂಡ ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆರಂಭಿಕ

1. ಅಧ್ಯಾಪಕರು, ಡಾ.ಬಿ.ಆರ್.ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಸಂಶೋಧನ ಹಾಗೂ ವಿಸ್ತರಣ ಕೇಂದ್ರ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಮಾನಸಗಂಗೋತ್ರಿ, ಮೈಸೂರು.

ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತೂಪವನ್ನು ಅಥವಾ ಅನಂತರ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳು, ಔರಂಗಾಬಾದ್ ಗುಹೆಗಳು, ಕಾರ್ಲಿ ಗುಹೆಗಳು ಮತ್ತು ಕನ್ಹೇರಿ ಗುಹೆಗಳಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ದೊಡ್ಡ ತಾಣಗಳು ಹಲವಾರು ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ಮೂಲಕ ಕೆಲವು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯಗಳು ಅಥವಾ ಪೂಜಾ ಮಂದಿರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಳೆ ಬಂದಾಗ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ವಿಹಾರವು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತು. ಭಾರತೀಯ ತಪಸ್ವಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಮತ್ತು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಗೃಹ, ದೇವಾಲಯ ಅಥವಾ ಮಠವಾಗಿದೆ. ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಅಥವಾ ಭಿಕ್ಷುಗಳನ್ನು ಭೇಟಿಯಾದರು ಮತ್ತು ಕೆಲವರು ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ಸಂಚರಿಸಿದರು.

ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧ ಅಥವಾ ಅಂತಹ ಗುರುಗಳ ಕೆಲವು ಪವಿತ್ರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಮಹಾನ್ ದಾನಿಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಅಥವಾ ಇತರ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿನ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಮಠ ಎಂಬುದು ಭಾರತೀಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಮಠಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪರ್ಯಾಯ ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವಂತಹ ಬಿಹಾರ ರಾಜ್ಯವು ವಿಹಾರದಿಂದ ತನ್ನ ಮೂಲ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಅಥವಾ ಮಠಗಳು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ಈ ಪದವನ್ನು ಮಲಯ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಯಾರಾ ಎಂದು ಎರವಲು ಪಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮಠ ಅಥವಾ ಇತರ ಮುಸ್ಲಿಮೇತರ ಪೂಜಾ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕೂಡ ಇದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಥಾಯ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಹಾನ್ ಮತ್ತು ಖಮೇರ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬರ್ಮೀಸ್‌ನಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಎಂದರೆ; ಮಠ. ಆದರೆ, ಸ್ಥಳೀಯ ಬರ್ಮೀಸ್ ಪದ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮೋಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಭಿಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅಲೆದಾಡುವ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಸಂಘದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಪಂಜಾಬಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಯೊಳಗಿನ ತೆರೆದ ಜಾಗವನ್ನು ವೆಹ್ರಾ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೊರಿಯಾ, ಜಪಾನ್, ವಿಯೆಟ್ನಾಂ ಮತ್ತು ಚೀನಾದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ದೇವಾಲಯ ಅಥವಾ ಮಠದ ಪದವು ವಿಭಿನ್ನ ಮೂಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಮಂದಿರದ ಜಪಾನೀ ಪದವು ತೇರಾ ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿ ಫೋನೆಟಿಕ್ ಆಗಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಮಧ್ಯ ಕೊರಿಯನ್ ಟೈಲ್, ಜುರ್ಚೆನ್ ತೈರಾ ಮತ್ತು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಹಳೆಯ ಚೈನೀಸ್ ಆಧುನಿಕ ಕೊರಿಯನ್ ಅಂಟನೊಂದಿಗೆ ಸಂಯೋಜಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವೂ ಕೂಡ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಮಠಗಳು

ಈ ಪದಗಳು ಆಶ್ರಮ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಾರತೀಯ ಪದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ವಾಸಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅರಾಮಿಕ್ ಪದದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿವೆ ಮತ್ತು ಚೀನಾಕ್ಕೆ ರವಾನೆಯಾಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಕೂಡ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆನ್‌ಶಿಗಾವೋ ಅಥವಾ ಲೋಕಕ್ಕೆಮಾದಂತಹ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಮೊದಲ ಮಧ್ಯ ಏಷ್ಯಾದ ಭಾಷಾಂತರಕಾರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೂಡ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಮೂಲಗಳ ಬಗೆಗೆ ಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ; ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ರಾಜ್ಯದ ಔರಾಂಗಬಾದ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಎಲ್ಲೋರಾದ ಗುಹೆ 12ರಲ್ಲಿ ತಡವಾಗಿಯೇ ಬಹುಮಹಡಿ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಿಹಾರಗಳು ಇರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ 3ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಅಶೋಕನ ಯುಗದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಯಾತ್ರೆಗಳು ಬೇಟೆಯಂತಹ ಸಂತೋಷಗಳು, ಈ ಸಂತೋಷಗಳು ಮತ್ತು ಹವ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಯಾಣದ ನಿಲ್ದಾಣಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ಅನ್ವೇಷಣೆಗಳು ಮತ್ತು ತೀರ್ಥಯಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧರ್ಮಯಾತ್ರೆಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅಶೋಕನು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಗೊಂಡ ಅನಂತರ, ಅವರು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸುಖಭೋಗದ ರಾಜ ವಿಹಾರ ಯಾತ್ರೆಗಳ ಬದಲಿಗೆ ಕ್ರಿ. ಪೂ 3ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಯಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ವಿಹಾರಗಳ ಆರಂಭಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ ಅಜೀವಿಕರು, ಬೌದ್ಧರು ಮತ್ತು ಜೈನರಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಯುಗದ ಆರಂಭದ ಶತಮಾನಗಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಗುಹೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಠಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ 2ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಗುಹೆ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವು ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಭಾರತದ ಬಿಹಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ವಸತಿ ಗುಹೆಯ ಸ್ಮಾರಕಗಳ ಸಮೂಹವಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೌರ್ಯ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಪೂರ್ವ-ಸಾಮಾನ್ಯ ಯುಗದದ್ದಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಿ ಲಿಪಿಯ ಶಾಸನವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅದು ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಮೊದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಗುಹೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಜೈನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಪದರವು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಹ ದಂತಕಥೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಹೆ ನಿವಾಸದ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಸರಿಸುಮಾರು ಕನಿಷ್ಠ ಕ್ರಿ.ಪೂ 5ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹಿಂದಿನದು. ಚಿಂತಕ ಆಲ್ಫಿನ್ ಮತ್ತು ಎಡೋರಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರಕಾರ, ಮೊದಲ ಬೌದ್ಧ ಪರಿಷತ್ತಿನ ದಂತಕಥೆಯು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಮಹಾಪರಿನಿಬ್ಬಾಣದ ಅನಂತರದ ಅವಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ರಾಜಗಿರಿ ಬಳಿಯ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ವೈರಾಗಿ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ

ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುವಿಕೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದು ಮೌರ್ಯ ಪೂರ್ವದ ಕಾಲದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ, ವಿಹಾರದ ಕೋಶಗಳ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದೊಂದಿಗೆ ಚದರ ಪ್ರಾಂಗಣವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ; ಇದು ಮೌರ್ಯರ ಅವಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾರತೀಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದಾಖಲಾಗಿರುವ ಸನ್ಯಾಸಿ ಉದ್ದೇಶಗಳಿಗಾಗಿ ಸ್ಥಿರ ಆಸ್ತಿಯ ಆರಂಭಿಕ ತಿಳಿದಿರುವ ಉಡುಗೊರೆ ಅಶೋಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದು ಅಜೀವಿಕರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿದೆ. ಜೋಹಾನ್ಸ್ ಬ್ರಾಂಕೋರ್ಸ್ಟ್ ಪ್ರಕಾರ, ಇದು ಹಿಂದೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಆರ್ಥಿಕ ಒತ್ತಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿತು. ಇದು ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಆಶ್ರಯ ತಾಣಗಳಾಗಿ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲು ಮತ್ತು ಆಶ್ರಮ ಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಾಗಿ ವಿಕಾಸಗೊಳ್ಳಲು ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ಕ್ರಿ.ಪೂ ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಾರ್ಲೆ ಶಾಸನವು ಒಂದು ಗುಹೆ ಮತ್ತು ಹತ್ತಿರದ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ವಲೂರಕಾ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಲೆ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಪಂಥ ಅಥವಾ ಮೂಲದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ವಾಸಿಸುವ ತಪಸ್ವಿಗಳ ಬೆಂಬಲಕ್ಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಂಗಾಳದ ಬೌದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಶತಮಾನಗಳ ಅನಂತರ, ತಮ್ಮ ಮಠಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಮ - ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಅಗ್ರಹಾರ- ವಿಹಾರ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಅಜಂತಾದಲ್ಲಿ ಗುಹೆ ಒಂದರ ಯೋಜನೆಯ ಪ್ರಕಾರ; ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ದಿನನಿತ್ಯ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮತ್ತು ವಾಸಿಸಲು ದೊಡ್ಡ ವಿಹಾರ ಹಾಲ್, 5ನೆಯ ಶತಮಾನ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಅಥವಾ ಮಠಗಳನ್ನು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ನಿವಾಸ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೆಲಸ ಮತ್ತು ಧ್ಯಾನದ ಕೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಕಲಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರ. ವಿಹಾರ, ಅಡ್ಡಯೋಗ, ಪಸದ, ಹಮ್ಮಿಯ ಮತ್ತು ಗುಹಾ ಎಂಬ ಐದು ರೀತಿಯ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ಬೌದ್ಧ ಅಂಗೀಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಮಠ ಮತ್ತು ಗುಹಾ (ಗುಹೆ) ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಕೆಲವು ಹಂತದಲ್ಲಿ ಇತರ ಭಾರತೀಯ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಂತೆ, ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಭಿಕ್ಷುಣಿಯರು, ಸನ್ಯಾಸಿ ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿನಿಗಳ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾದ ಸಂಘದ ಅಲೆದಾಡುವ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಅಲೆದಾಡಿದರು. ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರು ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿದರು. ಪುನರಾವೇಶ ಮತ್ತು ಅರ್ಹತೆಯ ಗಳಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ, ಭಿಕ್ಷುಣಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ನೀಡುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡುವುದು ಯೋಗ್ಯತೆಯ ಕ್ರಿಯೆ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಮಂತ ಭಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಐಷಾರಾಮಿ ಮಠಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಮುಂಚಿನ ವಿಹಾರಗಳ ಗಣನೀಯ ಅವಶೇಷಗಳು ರಾಕ್-ಕಟ್ ಸಂಕೀರ್ಣಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅದರಲ್ಲೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಡೆಕ್ಕನ್ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೂಲತಃ ಕಲ್ಲು ಅಥವಾ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ರಚನಾತ್ಮಕ ವಿಹಾರಗಳು ಬಹುಶಃ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಮಾಣಿತ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಯಿತು. ಇವು ಬಹುಪಾಲು ಬೌದ್ಧ ಬಂಡೆಯ ಗುಹೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ಸರಿಸುಮಾರು ಚದರ ಆಯತಾಕಾರದ ಹಾಲ್‌ಅನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ರಾಕ್-ಕಟ್ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಬಹುಶಃ ರಚನಾತ್ಮಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ತೆರೆದ ನ್ಯಾಯಾಲಯ ಅದರಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸಣ್ಣ ಕೋಶಗಳು ಇದ್ದವು. ರಾಕ್-ಕಟ್ ಕೋಶಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಾಸಿಗೆಗಳು ಮತ್ತು ದಿಂಬುಗಳಿಗಾಗಿ ರಾಕ್-ಕಟ್ ವೇದಿಕೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯು ಒಂದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಆಗಾಗ್ಗೆ ವರಾಂಡಾವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿರುವ ಹಿಂಭಾಗದ ಗೋಡೆಯು ಸಾಕಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾದ ದೇವಾಲಯ-ಕೋಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಆಗಾಗ್ಗೆ ಆಂಟಿ-ಚೇಂಬರ್ ಮೂಲಕ ತಲುಪಿತು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ಸ್ತೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಕೆತ್ತನೆಯ ಬುದ್ಧಗುರುವಿನ ಚಿತ್ರ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಗೋಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬುಗಳು. ವರಾಂಡಾವು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಸಭಾಂಗಣದ ಗೋಡೆಗಳು. ವರ್ಣಚಿತ್ರಗಳು ಬಹುಶಃ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ, ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿನ ಗುಹೆಗಳು 2, 10, 11 ಮತ್ತು 17ರಂತಹ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ. ಅನಂತರದ ಬಂಡೆಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದ ವಿಹಾರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಅಂತಸ್ತಿನವರೆಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ರಚನಾತ್ಮಕವಾದವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವು ಕೇಂದ್ರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಂತೆ, ಅದು ಚೈತ್ಯ ಪೂಜಾ ಮಂದಿರದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಂದಿತು. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಇವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಯಿತು. ಬಂಡೆಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿದ ವಿಹಾರ ದೇವಾಲಯದ ಕೊಠಡಿಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಅಥವಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ನೀಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಪ್ರಮುಖ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಯುಗದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿಹಾರಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದವು. ನಳಂದದಂತಹ ಸಾವಿರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೌದ್ಧ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳ ಭಾಗವಾಯಿತು. ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಜೀವನವು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಪಾಲಿ ಕ್ಯಾನನ್, ವಿನಯ ಪಿಟಕವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೇ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಭಿಕ್ಷುಣಿಯರ ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಶಿಸ್ತಿನ

ಬುಟ್ಟಿಯ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದ ಶಾಲ್ವನ್ ವಿಹಾರವು 115 ಕೋಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ರಚನಾತ್ಮಕ ಮಠದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ನಿರ್ಮಿತ ರಚನೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಉತ್ಖನನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವಂತಹ ಸೋಮಪುರವು ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ಮಹಾವಿಹಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ವಿಹಾರವಿತ್ತು. ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ 8ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಬೃಹತ್ ಕೇಂದ್ರ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ 177 ಕೋಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುಹೆ 12ನೆಯದು ವಿಹಾರ ಸಭಾಂಗಣದಿಂದ ಸೆಲ್ ಪ್ರವೇಶಗಳು ರಾಕ್-ಕಟ್ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿನ ರೂಪಾಂತರಗಳಾಗಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರಮಾಣಿತ ರೂಪವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ರೂಪಾಂತರಗಳಿವೆ. ಎರಡು ವಿಹಾರ ಸಭಾಂಗಣಗಳು, ಎಲ್ಲೋರಾದ ಗುಹೆ 5 ಮತ್ತು ಕನ್ಹೇರಿಯ ಗುಹೆ 11ರಲ್ಲಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಸಭಾಂಗಣದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉದ್ದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ವೇದಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಹುಶಃ ಬೆಂಚುಗಳು ಅಥವಾ ಊಟಕ್ಕೆ ಟೇಬಲ್‌ಗಳು, ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಜುಗಳು ಮತ್ತು ಬಹುಶಃ ಹಾಸಿಗೆಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಯಾವುದೇ ಉತ್ತಮ ಪುರಾವೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭೋಜನಶಾಲೆ ಅಥವಾ ಕನ್ಹೇರಿಯಲ್ಲಿ ದರ್ಬಾರ್ ಹಾಲ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಎಲ್ಲೋರದ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿನ ಗುಹೆ 11ರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಾಕಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾದ ವಿಹಾರವಾಗಿದ್ದು, ಇದರ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಕೋಶಗಳು ಮತ್ತು ಮೂಲತಃ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಯಾವುದೇ ದೇಗುಲದ ಕೋಣೆ ಇಲ್ಲ. ಇದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಗವಾಕ್ಷ ಮತ್ತು ರೇಲಿಂಗ್ ರಿಲೀಫ್ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಕೋಶ-ಬಾಗಿಲುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚೈತ್ಯ ಸಭಾಂಗಣದಂತೆ ದುಂಡಾದ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಮತ್ತು ಅಪ್ಪಿಡಲ್ ದೂರದ ತುದಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ 3ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಡೆಕ್ಕನ್‌ನಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಕ ಬೌದ್ಧ ಶಿಲಾ-ಕಟ್ ಗುಹೆ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಮುಂಚಿನ ಬಂಡೆಯ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಜಾ ಗುಹೆಗಳು, ಕಾರ್ಲಾ ಗುಹೆಗಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ 2ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಗುರು ಬುದ್ಧರ ಧ್ಯಾನದ ಮಾದರಿಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಹಾರವು ಗಾಂಧಾರದ ವಾಯುವ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೌಲಿಯನ್, ಕಲಾವನ್‌ನ ತಕ್ಷಿಲಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಧರ್ಮರಾಜಿಕಾ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಬೆಹ್ರೆಂಡ್ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಗುಜರಾತಿನ ಡೆವ್ನಿಮೊರಿಯಲ್ಲಿರುವಂತಹ 4ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಠಗಳ ಮೂಲ ಮಾದರಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಜೇಡಿಮಣ್ಣು

ಮತ್ತು ಕಂಚಿನ ಬುದ್ಧಗುರುವಿನ ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ಆವಿಷ್ಕಾರದಿಂದ ಇದು ಬೆಂಬಲಿತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳು ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳು, ಔರಂಗಾಬಾದ್, ಎಲ್ಲೋರಾ, ನಳಂದಾ, ರತ್ನಗಿರಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿನ ಅನಂತರದ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಬೌದ್ಧ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಮೂಲ ಮಾದರಿ ಆಗಿದ್ದಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ರಿ.ಶ 1ನೆಯ ಮತ್ತು 2ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವ್ಯ ಪ್ರಭಾವಗಳು ಮತ್ತು ಕುಶಾನರ ಯುಗವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೌದ್ಧ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಿಹಾರ/ಮಠದ ವಿನ್ಯಾಸಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ವೈತರಿಕ್ತವಾಗಿ, ಹತ್ತೊಂಬತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಆರಂಭದ ಮಾದರಿಯು ವಾಯುವ್ಯ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳ ಹೊರಗೆ ಪೂರ್ವ-ಕುಶಾನ ಯುಗದ ಬುದ್ಧಗುರುವಿನ ಚಿತ್ರಗಳ ಆವಿಷ್ಕಾರದಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದೆ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ಪುರಾತತ್ವದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅದರಲ್ಲಿನ ಶಾಸನದ ಪುರಾವೆಗಳು ಆ ರಾಜ್ಯಗಳು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಬುದ್ಧರ ಧ್ಯಾನದ ಆರಾಧನೆಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಕ್ರಿ.ಪೂ 2ನೆಯ ಮತ್ತು 1ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಡುವಿನ ಭರ್ಹತ್ ಬೌದ್ಧ ಸ್ಮಾರಕಗಳು. ಕೃಷ್ಣ ಅಥವಾ ಕನ್ಹಾ ಗುಹೆ 19 ನಾಸಿಕ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಸೆಂಟ್ರಲ್ ಹಾಲ್‌ಅನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿತ ಕೋಶಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಇದು ಸರ್ವೇಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಪೂ ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಆರಂಭಿಕ ಕಲ್ಲಿನ ವಿಹಾರಗಳು ಮರದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿದವು. ಅದು ಅವುಗಳ ಹಿಂದಿನ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಕಲ್ಲು ಮತ್ತು ತಾಮ್ರದ ಫಲಕಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದ ಪುರಾವೆಗಳು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಿಂದೂ ಮತ್ತು ಜೈನ ದೇವಾಲಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗುಪ್ತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಯುಗವು ಅಜಂತಾ ಗುಹೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಂತೆ ಹಲವಾರು ವಿಹಾರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಹಾರಗಳು ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳು ಪಠ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಭೌತಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಂತರದ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿರಬಹುದು.

ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಜನರು ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಅಥವಾ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೇ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಅಲ್ಲಿನ ಹಿರಿಯ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಶಿಸ್ತಿನ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಪಾಲಿ ಕ್ಯಾನನ್‌ನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿನಯ ಪಠ್ಯಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಈ ಪಠ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಘದ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಬುದ್ಧಗುರು ಮಾನವನ ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ತ್ಯಜಿಸಿ

ಬಂದರು. ಅದರ ವಿವರಣೆಗಳು ಮತ್ತು ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಕಥೆಗಳಿಂದ ನಿಯಮಗಳು ಮುಂಚಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಬೌದ್ಧ ಸಂಬಂಧಿತ ಕಥೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ, ಬುದ್ಧರು ತಮ್ಮ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ನಡುವೆ ವಿವಿಧ ವರ್ತನೆಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ ಕಾರಣ ತಾತ್ಕಾಲಿಕ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಆರಂಭಿಕ ಬೌದ್ಧ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ವಿಹಾರ ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಶಿಸ್ತಿನ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಭಿನ್ನ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಪ್ರಮುಖ ವಿಹಾರವು ವಿಹಾರ-ಪಾಲನನ್ನು ನೇಮಿಸಿತು. ಆ ವಿಹಾರ ಪಾಲರೇ ವಿಹಾರವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಭಿಕ್ಷುಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವಿವಾದಗಳನ್ನು ಇತ್ಯರ್ಥಪಡಿಸಿದರು. ಬೌದ್ಧ ಸಂಘದ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಮತ್ತೇ ಈ ಒಮ್ಮತಕ್ಕೆ ಆ ಹಿಡಿತಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದರು.

ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಆರಂಭಿಕ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಭಿಕ್ಷುಣಿಯರ, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಭ್ರಾತೃತ್ವವನ್ನು ಕೂಡ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮಹಿಂದನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮಹಾವಿಹಾರವು ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ, ಕ್ರಿ.ಶ 1ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜ ವಟ್ಟಗಾಮಣಿ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚಿನ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಅಭಯಗಿರಿ ವಿಹಾರವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಇದು ಮಹಾವಿಹಾರದ ಭ್ರಾತೃತ್ವವನ್ನು ಆ ಭಿಕ್ಷುವೂ ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿಯೇ ಹೊರಹಾಕಲು ಪ್ರಧಾನ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಕ್ರಿ.ಶ 3ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಾಜ ಮಹಾಸೇನನು ಜೇತವನ ವಿಹಾರವನ್ನು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ಭಿಕ್ಷುವಿಗೆ, ಸನ್ಯಾಸಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದಾಗ ಇದು ಪುನರಾವರ್ತನೆಯಾಯಿತು. ಮಹಿಂದ ಮಹಾವಿಹಾರವು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಧೇರವಾಡ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಅಭಯಗಿರಿ ವಿಹಾರದ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮತ್ತು ಟೀಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಅದರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯದ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹರಾಗಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಅವರು ಮಹಾಯಾನ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಪ್ರೋಪಿಸಿದರು. ಜೇತವನ ವಿಹಾರದ ಭಿಕ್ಷುಗಳು, ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಎರಡು ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳ ನಡುವೆ ತಮ್ಮ ಆಲೋಚನೆಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಣ ಮಾಡಿದರು.

ಈಗಿನ ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದ ಮೈನಮತಿಯಲ್ಲಿ 7ನೆಯ ಮತ್ತು 12ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳ ನಡುವೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ ಅಥವಾ ಮಠವಾದ ಶಲ್ವನ್ ವಿಹಾರದ ಅವಶೇಷಗಳು. ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಪರಿಶೀಲನೆಗಾಗಿ ಹೆಚ್ಚುವರಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳ ಅಗತ್ಯವಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಮಗಧವು ಆಧುನಿಕ ಬಿಹಾರ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಳದಲ್ಲಿ ಪಾಲರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ವಿಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು ಬೆಳೆದವು. ಟಿಬೆಟಿಯನ್ ಮೂಲಗಳ ಪ್ರಕಾರ, ಐದು ಮಹಾನ್ ಮಹಾವಿಹಾರಗಳು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ; ವಿಕ್ರಮಶಿಲಾ, ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ನಳಂದಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವೂ ಅದರ ಅವಿಭಾಜ್ಯವನ್ನು ಮೀರಿ ಇನ್ನೂ

ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸೋಮಪುರ, ಓಡಂತಪುರ ಮತ್ತು ಜಗದ್ಗಲ, ಈ ಐದು ವಿಹಾರಗಳು, ಮಠಗಳು ಒಂದು ಜಾಲವನ್ನು ರಚಿಸಿದವು. ಪಾಲ ರಾಜ್ಯವು ಬೆಂಬಲಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿತು. ಐವರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು ಮತ್ತು ನಿಗಮದಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಕಲಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಪಾಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಗಮನಾರ್ಹ ಮಠಗಳೆಂದರೆ; ತೈಕೂಟ, ದೇವಿಕೋಟಾವೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೋಟಿವರ್ಸ, ಆಧುನಿಕ ಬಂಗಾರ್ ಎಂದೂ ಕೂಡ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ 1971-1972 ರಿಂದ 1974-1975ರವರೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ಪುರಾತತ್ವ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಬುದ್ವಾನ್ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯವು ಜಂಟಿಯಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನಗಳು ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಳದ ಬರ್ಧಮಾನ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪನಾಗರ್ ಬಜಾರ್ ಮೂಲಕ ಭರತ್‌ಪುರ ಬಳಿಯ ಮೊನೊರಾಮ್‌ಪುರದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ವಿಹಾರಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣವನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳಲ್ಲಿನ ಆಶ್ರಮದ ದಿನಾಂಕವನ್ನು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯ ಆರಂಭಿಕ ಅವಧಿಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಪಶ್ಚಿಮ ಬಂಗಾಳ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಮಾಲ್ದಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಗಜೀವನಪುರದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚಿನ ಉತ್ಖನನಗಳು ಒಂಬತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಮತ್ತೊಂದು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರವನ್ನು ನಂದಾದೀರ್ಘಿಕಾ - ಉದ್ರಂಗ ಮಹಾವಿಹಾರಗಳನ್ನು ಬಹಿರಂಗಪಡಿಸಿದವು. ಇವುಗಳು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಯತಾಕಾರದ ಅಂಗಳವನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಲವಾರು ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಕೋಶಗಳು ಕೂಡ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಮೂಲೆಯ ಕೋಶಗಳ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯು ಗಮನಾರ್ಹ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ. ಜಗಜೀವನಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಮಠದ ಸಂಕೀರ್ಣದ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ನಳಂದಾದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಹರಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಮಗಧದಲ್ಲಿ ಹಾಲುಡ್ ವಿಹಾರ ಪಹಾರ್‌ಪುರದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ 45 ಕಿಮೀ, ಪರಿಕ್ರಮಣ ವಿಹಾರ ಮತ್ತು ಯಶೋವರ್ಮಪುರ ವಿಹಾರ ಬಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಇತರ ಪ್ರಮುಖ ರಚನಾತ್ಮಕ ಸಂಕೀರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಾಂಗ್ಲಾದೇಶದಲ್ಲಿನ ಮೈನಮತಿಯ ಕೊಮಿಲ್ಲಾ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಕೂಡ ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದದ್ದು, ಮತ್ತೇ ಶಾಲ್ವನ್ ವಿಹಾರ ಸಂಕೀರ್ಣವು ಕೇಂದ್ರ ನ್ಯಾಯಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ನಾಲ್ಕು ಶ್ರೇಣಿಗಳ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳ ಕೋಶಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಯೋಜನೆಯ ಸಾಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ವಿಹಾರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೂಸಿಫಾರ್ಮ್ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಮುದ್ರೆಯ ಮೇಲಿನ ದಂತಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರದ ಸ್ಥಾಪಕ ಮಾತ್ರ ಭವದೇವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈತನು ದೇವ ರಾಜವಂಶದ ಆಡಳಿತಗಾರ ಎಂಬುದು ಕೂಡ ಕಂಡುಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಥೈಲ್ಯಾಂಡ್‌ನ ವಾಟ್ ಚೆಡಿ ಲುವಾಂಗ್‌ನ ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ವಿಹಾನ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಹಾರ ಆಗ್ನೇಯ ಏಷ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವು ಕೂಡ

ಹರಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಅಲ್ಲಿನ ಸ್ಥಳೀಯ ರಾಜರಿಂದ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಮಠಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಯಿತು. ವಿಹಾರ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಠಗಳು/ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ವಾಟ್ ಎಂದೂ ಕೂಡ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಥೈಲ್ಯಾಂಡ್‌ನಲ್ಲಿ ಇದು ದೇವಾಲಯದ ಸಂಕೀರ್ಣದಲ್ಲಿನ ಕೆಲವು ಕಟ್ಟಡಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಕಿರಿದಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ವಿಹಾನ್ ಒಂದು ಕಟ್ಟಡವಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಮುಖ್ಯ ಉಬೊಸೊಟ್ ಅರ್ಚಿನೇಷನ್ ಹಾಲ್‌ನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ, ಈ ವಿಹಾನ್ ಧರ್ಮೋಪದೇಶದಲ್ಲಿನ ಸಭಾಂಗಣ ಅಥವಾ ಸಭಾ ಸಭಾಂಗಣವಾಗಿಯೂ ಕೂಡ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಥಿನಾ ಮುಂತಾದ ಸಮಾರಂಭಗಳನ್ನು ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಥೇರವಾಡ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ಭಿಕ್ಷುಗಳು ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಂದ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಪವಿತ್ರವಾದ ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಪವಿತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳ ಮತ್ತು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಜನರ ಜೀವನಾಧಾರ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸುವ ಗುರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಜೀವನ ಶೈಲಿಯ ಮುಂದುವರಿದ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಮತ್ತು ಇಂದಿನ ಮಠಗಳ ಲಿಖಿತ ದಾಖಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಜೀವಂತ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿನ ಮೊದಲ ವಸಾಹತುಗಾರರನ್ನು ಹೋಲಿಸುವ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುವ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಶೋಷಣೆ ಮತ್ತು ಸುದೀರ್ಘ ವಾಸಸ್ಥಾನದ ನಿರ್ವಹಣೆಯು ಆಸಕ್ತಿದಾಯಕ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ.ಪೂದ ಕಾಲಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅದರ ಪ್ರಚಾರಕ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ವಾಸಿಸಲು ಹಾಗೂ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ವಿಹಾರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಅದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರಾಜ್ಯಗಳು, ಜಿಲ್ಲೆಗಳು, ತಾಲೂಕುಗಳು, ಹೋಬಳಿಗಳು ಹಾಗೂ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೌದ್ಧ, ಗಾಂಧಾರ ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ನೆಲೆ ಮತ್ತು ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಸ್ಥಾಪಿತಗೊಂಡಿರುವಂತಹ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಇಂದಿಗೂ ವಿನೂತ ಹಾಗೂ ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಾರ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು

ಅನುಯಾಯಿಗಳನ್ನು ಸೇರ್ಪಡೆಗೊಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಪಾತ್ರವೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ಸಂಬಂಧಿತವಾಗಿ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರ ಜನನದ ಸ್ಥಳ, ಜ್ಞಾನೋದಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಸ್ಥಳ, ಮೊದಲ ಪ್ರವಚನ ನೀಡಿದ ಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಮಹಾಪರಿನಿಬ್ಬಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸ್ಥಳಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಈ ಮುಂದಿನಂತೆಯೇ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿಯೇ ದಾಖಲೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ; ಲುಂಬಿನಿ, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಗೌತಮನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಯಾತ್ರಾ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಯೂ ಕೂಡ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅಲ್ಲಿ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರು ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಹ ಪುರಾತತ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅವಶೇಷಗಳು ಈ ಕೇಂದ್ರದ ಪ್ರಧಾನ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿದೆ. ಬೋಧಗಯಾವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಗೌತಮ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರಾಗಿ ಜ್ಞಾನೋದಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ. ಸಾರನಾಥವು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧರು ತಾವು ಕಂಡ ಸತ್ಯದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಹೊರ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪಡಿಸಿರುವ ಸ್ಥಳ ಮತ್ತು ಇದನ್ನು ಧಮ್ಮಚಕ್ರಪವತ್ತನ ಸ್ಥಳ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಸಿನಾರಾವು ಮಹಾಗುರು ಬುದ್ಧ ಮಹಾಪರಿನಿಬ್ಬಾಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸ್ಥಳವಾಗಿದೆ.

ಭಾರತದಲ್ಲಿನ ಅದ್ಭುತ ಮತ್ತು ಪ್ರಮುಖ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು - ಮಾನಸಿಕ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಬಯಸುವವರು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಕಡೆಗೆ ಸಂಪರ್ಕಿಸಲು ಬಯಸುವವರು ಭಾರತದಲ್ಲಿನ ಈ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳಿಗೆ ಖುದ್ದು ಭೇಟಿ ನೀಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಜೀವನದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮರುಶೋಧಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದೇ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಗಳ ನಿಲುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತವಾಂಗ್ ಮಠ, ಅರುಣಾಚಲ ಪ್ರದೇಶ; ತವಾಂಗ್ ವಿಹಾರದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳು; ಫುಕ್ತಲ್ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಜಮ್ಮು ಮತ್ತು ಕಾಶ್ಮೀರ; ಫುಕ್ತಲ್ ವಿಹಾರದ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರ್ಷಣೆಗಳು; ಮೈಂಡ್ರೊಲಿಂಗ್ ಮೊನಾಸ್ತರಿ ಅಥವಾ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಡೆಹ್ರಾಡೂನ್; ತ್ಸುಂಗ್ಲಾಂಗ್‌ಖಾಂಗ್ ಕಾಂಫ್ಲೆಕ್ಸ್ ಅಥವಾ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳ ತಾಣ, ಧರ್ಮಶಾಲಾ, ಹಿಮಾಚಲ ಪ್ರದೇಶ ರುಮ್ಬೆಕ್ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಸಿಕ್ಕಿಂ ಥಿಕ್ಸೆ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಲಡಾಖ್; ಹೆಮಿಸ್ ಮೊನಾಸ್ತರಿ ಅಥವಾ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಲಡಾಖ್ ಡಿಸ್ಕಿಟ್ ಮೊನಾಸ್ತರಿ ಅಥವಾ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಲೇಹ್; ನಾಮ್ರೋದಲಿಂಗ್ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಮೈಸೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬೈಯಲು ಕುಪ್ಪೆ; ಪಾಲ್ಪುಂಗ್ ಶೆರಾಬ್ಲಿಂಗ್ ಮೊನಾಸ್ತ್ರಿ ಸೀಟ್ ಅಥವಾ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಹಿಮಾಚಲ; ಸ್ಪಿಟಿ ಪ್ರಮುಖ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಲಾಹೌಲ್; ಟಬೊ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಸ್ವಿತಿ ಕಣಿವೆ; ಫೂಮ್ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಡಾರ್ಜಿಲಿಂಗ್; ಗೊಂಜಾಂಗ್ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಸಿಕ್ಕಿಂ; ಧನಕರ್ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಸ್ವಿತಿ ಕಣಿವೆ; ಗಂಧೋಲಾ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಲಾಹೌಲ್; ಎಂಚೆ ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಗ್ಯಾಂಗ್ಟಾಕ್

ಭಾರತ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವಂತಹ ರಾಜ್ಯವಾರು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳೆಂದರೆ; ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 744 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಉತ್ತರ ಪ್ರದೇಶ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 46 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 18 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಪಂಜಾಬ್ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 10 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಛತ್ತೀಸ್‌ಗಢ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 08 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು; ಯುಟಿ-ದೆಹಲಿಯಲ್ಲಿ 07 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಬಿಹಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 03 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 03 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಗುಜರಾತ್ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 03 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 02 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ತೆಲಂಗಾಣ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ 02 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು, ಮಿಜೋರಾಂನಲ್ಲಿ 01 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಮಣಿಪುರದಲ್ಲಿ 01 ಬುದ್ಧ ವಿಹಾರ, ಹೀಗೆ, ಇಡೀ ಭಾರತ ದೇಶದಾದ್ಯಂತ ಸಾವಿರಾರು ಬೌದ್ಧ ವಿಹಾರಗಳು ಇಂದು ಸ್ಥಾಪಿತಗೊಂಡು ತಮ್ಮದೇ ಆದಂತಹ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

### ಗ್ರಂಥಮಾಲಾ

- ತಾಳ್ತಜೆ ವಸಂತಕುಮಾರ್, ಬೌದ್ಧಯಾನ, ಪ್ರಿಯದರ್ಶಿನಿ ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2015
- ವೇಣುಗೋಪಾಲ್.ಟಿ.ಎಸ್ ಮತ್ತು ಶೈಲಜಾ (ಅನು) ಕೋಸಂಬಿ ಡಿ.ಡಿ.(ಮೂಲ), ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ನಾಗರಿಕತೆ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ರೂಪುರೇಷೆ, ಚಿಂತನ ಪುಸ್ತಕ, ಬೆಂಗಳೂರು, 2011
- ಮೂಡ್ನಾಕೂಡು ಚಿನ್ನಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರ.ಸಂ.ಡಾ.ಜೆ.ಸೋಮಶೇಖರ್, ಮರಳಿ ಮನೆಗೆ, ಡಾ.ಬಾಬಾಸಾಹೇಬ್ ಅಂಬೇಡ್ಕರ್ ಧಮ್ಮ ದೀಕ್ಷಾ ಸುವರ್ಣ ವರ್ಷಆಚರಣೆ ಸಮಿತಿ, ಮೈಸೂರು, 2006.
- ಬೀರಪ್ಪಾ ಭೂಷಣ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಧುನಿಕ ಬೌದ್ಧ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸಿ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ. 2019-20
- Deepak Kumar, Barva, **Viharas, In Ancient India**, Calcutta, 1969
- Desai. P. B, **A New Buddhist Centre**, The Journal of the Kamatak University, Social Science, Vol. IV, Dharwad, 1968
- Dutt Sukumar, **Buddhist Monks and Monasteries of India, their history and their contribution to Indian culture**. London, 1962
- Dutt. N, **Early Monastic Buddhism**, Calcutta, 1960
- Dutt. S, **Buddhist Monks and monasteries in India**, London, 1962

- Gregory Schope, **The Buddhist Monastery and the Indian Garden: Aesthetics, Assimilations and the siting of Monastic Establishments**, Journal of the American Oriental Society, Vol.126, No.4, Oct-Dec 2006
- Krishnamurthy M. S, **Buddhism In Karnataka with special reference to sannati** - paper presented in international seminar on Buddhism in Andhra Pradesh, 1997
- Nagaraja Rao M.S., **Sculptural Art of Sannati in Kusumanjali**, C. Sivaramamurthy, felicitation, volume. Ed. M.S. Delhi, 1987
- Nixin Cul, Tong Eu and Luo Guo, **Buddhist Monasteries facilitated landscape conservation on the Qinghai-Tibetan Plateau**, Landscape Ecology, Issue-37, April-29, 2022
- Oman Canda Handa, **Buddhist Monasteries of Himachal**, Indus Publishing Company, New Delhi, 2004
- Rekha Daswani, **Buddhist Monasteries and Monastic Life in Ancient India: From the Third Century BC to the Seventh Century AD**, Aditya Prakashan, Delhi, 2006
- Settar. S, **A Buddhist Vihara at Aihole East and West**, Mysore, 1969
- Source Wikipedia, (Ed.), **Monasteries in Ridi: Buddhist Monasteries India Christian Monasteries, Hindu Monasteries in India, Belurmath Advita Ashrama**, L.L.C Books
- Sukumar Dutt, **Buddhist Monks and Monasteries of India their History and their contribution to India Culture**, Motilal Banarsidas Publishers, Delhi, 2008